

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	11
ВСТУП	12
РОЗДІЛ 1	
СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА	
ПРО НАРУГУ НАД МОГИЛОЮ НА ТЕРЕНАХ СУЧАСНОЇ	
УКРАЇНИ ТА ІНШИХ КРАЇН ЄВРОПИ (Сотула О. С.)	15
1.1 Етапи формування законодавства про наругу над	
могилою на теренах України	15
1.2 Еволюція сучасного вітчизняного законодавства	
про наругу над могилою, іншим місцем поховання	
або над тілом померлого	22
1.3 Компаративний аналіз законодавства окремих	
зарубіжних країн про наругу над могилою,	
іншим місцем поховання або над тілом померлого	44
Висновки до розділу 1	58
РОЗДІЛ 2	
ОБ’ЄКТИВНІ ОЗНАКИ НАРУГИ НАД МОГИЛОЮ,	
ІНШИМ МІСЦЕМ ПОХОВАННЯ АБО НАД ТІЛОМ	
ПОМЕРЛОГО (Березніков О. В.)	63
2.1 Об’єкт наруги над могилою, іншим місцем	
поховання або над тілом померлого	63
2.2 Предмет наруги над могилою, іншим місцем	
поховання або над тілом померлого	90
2.3 Об’єктивна сторона наруги над могилою, іншим	
місцем поховання або над тілом померлого	108
Висновки до розділу 2	125

РОЗДІЛ 3

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ НАРУГИ НАД МОГИЛОЮ, ІНШИМ МІСЦЕМ ПОХОВАННЯ АБО НАД ТІЛОМ

ПОМЕРЛОГО (Березніков О. В.) 133

3.1 Суб'єкт наруги над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого 133

3.2 Суб'єктивна сторона наруги над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого 147

Висновки до розділу 3 165

РОЗДІЛ 4

ВІДМЕЖУВАННЯ НАРУГИ НАД МОГИЛОЮ, ІНШИМ МІСЦЕМ ПОХОВАННЯ АБО НАД ТІЛОМ ПОМЕРЛОГО ВІД СУМІЖНИХ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ

ПРАВОПОРУШЕНЬ (Сотула О. С.) 167

Висновки до розділу 4 179

ВИСНОВКИ 182

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 200

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ – Верховна Рада України

ВСУ – Верховний Суд України

КК – Кримінальний кодекс

КК УРСР 1960 року – Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки 1960 року

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

МГП – Міжнародне гуманітарне право

ПВСУ – Пленум Верховного Суду України

ППВСУ – Постанова Пленуму Верховного Суду України

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ст. – стаття

ч. – частина

ВСТУП

Захист моральних цінностей є однією з основних функцій кримінального права, оскільки вони визначають рівень духовного здоров'я суспільства. Одним із найважливіших аспектів моральності є повага до померлих та місць їх поховання. В українському законодавстві цю сферу регулює, зокрема, ст. 297 Кримінального кодексу (далі – КК) України, яка передбачає відповідальність за наругу над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого. Це кримінальне правопорушення є суспільно небезпечним, оскільки посягає на базові етичні принципи суспільства, завдаючи шкоди не тільки конкретним особам, але й моральності та суспільному добробуту в цілому.

Ст. 297 КК України визначає наругу над могилою як один із видів кримінальних правопорушень, що підривають громадський порядок та моральність. Однак, в умовах сучасного суспільства, де духовні цінності часто відходять на другий план через матеріальні інтереси та соціальні конфлікти, актуальність проблеми захисту поховань лише зростає. Часті випадки вандалізму на кладовищах, осквернення могил та інші форми наруги над місцями поховання викликають значний суспільний резонанс і потребують ефективної правової реакції.

За даними Генеральної прокуратури України в країні було обліковано кримінальних правопорушень за статтею 297 КК України: у 2023 році – 353; у першому півріччі 2024 – 263 [64]. Така кількість видається незначною, однак, у кримінально-правовій теорії і практиці залишається невирішеним цілий ряд проблем, пов'язаних з правовою характеристикою злочинного діяння, передбаченого

ст. 297 КК України, зокрема, поняття та правовий статус предметів злочинного посягання у цій нормі; відмежування цього складу від суміжних кримінальних правопорушень; розуміння мотивів вчинення цього злочинного діяння тощо. Крім того, існує проблема недостатньої правової обізнаності громадян щодо відповідальності за такі дії, що сприяє їх поширенню.

У науці кримінального права існує певний інтерес до дослідження кримінально-правових аспектів забезпечення шанобливого ставлення до померлих та місць їхнього поховання. У цьому сенсі цікавими є праці таких вчених як Р. В. Асейкін, О. М. Бандурка, Н. О. Горб, К. В. Гуляков, С. Ф. Денисов, О. О. Дудоров, В. В. Кузнецов, С. Г. Кулик, Л. С. Кучанська, А. В. Ландіна, В. А. Ломако, П. С. Матишевський, В. О. Навроцький, Б. М. Одайник, О. С. Островський, С. П. Репецький, А. В. Савченко, Н. О. Семчук, О. С. Сотула, Є. Л. Стрельцов, Л. С. Філіппова, В. Д. Чабанюк, М. І. Хавронюк, В. В. Юсупов та інші. Попри значну кількість наукових досліджень з цієї і суміжної тематики, питання залишається надзвичайно актуальним. Це пояснюється тим, що багато аспектів все ще не отримали достатньої уваги, що робить необхідним проведення комплексного аналізу об'єктивних і суб'єктивних характеристик наруги над могилою, інших місць поховання або над тілом померлого. Також важливо розглянути дискусійні питання, пов'язані з кваліфікацією кримінального правопорушення, передбаченого ст. 297 КК України, та можливості використання досягнень науки кримінального права України у практиці боротьби з такими злочинними діяннями проти моральності.

Це підкреслює потребу в монографічному дослідженні правової ефективності та можливостей подальшого вдосконалення законодавства і практики застосування кримінально-правових норм, які забезпечують шанобливе ставлення до померлих та місць їхнього поховання (останнє таке дослідження проводилося у 2005 році Н. О. Горб) [48]. Необхідно також уточнити та поглибити окремі теоретичні положення як за цією, так і за суміжними темами, що і стало підґрунтям для вибору теми цього дослідження.

Важливим аспектом дослідження є також аналіз відповідного законодавства за допомогою порівняльно-правового метода, оскільки досвід інших країн може бути корисним для вдосконалення українського законодавства у цій сфері. Наприклад, у багатьох європейських країнах існує більш широкий перелік кваліфікуючих ознак наруги над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого, що в поєднанні з ефективною превентивною роботою правоохоронних органів дозволяє знизити кількість таких суспільно небезпечних діянь.

РОЗДІЛ 1

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НАРУГУ НАД МОГИЛОЮ НА ТЕРЕНАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ КРАЇН ЄВРОПИ

Сотула О. С.

1.1 Етапи формування законодавства про наругу над могилою на теренах України

Розпочинаючи ретроспективний аналіз та порівняльно-правовий вітчизняного та міжнародного законодавства щодо наруги над могилою, треба зазначити, що відношення давніх людей до осквернення могил було дуже строгим і негативним. Могили та поховання завжди мали особливе значення в різних культурах і цивілізаціях, адже вони були місцем спокою душ померлих. Осквернення могил розглядалося як велике прокляття, що могло призвести до різноманітних негативних наслідків, включаючи божественне покарання, соціальне вигнання чи навіть смертну кару. У деяких випадках вірили, що осквернення могил може призвести до нещастя для всього суспільства, оскільки це вважалося порушенням священного спокою предків.

Почнемо наше дослідження з часів Київської Русі. Об'єднання різних слов'янських князівств довкола Києва призвело до створення нової держави, яку ми зараз знаємо як Київську Русь.

Ця назва була придумана пізніше, а в той час територію називали просто «Руссю» або «Руською землею», а в 12 столітті вже використовували термін «Вкраїна» [108, с. 24]. Процес становлення Київської Русі міг би відбуватися інакше або тривати невизначено довго, якби не підтримка з боку церкви, зокрема її вплив на державну політику і кримінальне право в кінці X–XI століть.

Християнізація Русі, яка спочатку відбувалася під тиском, суттєво трансформувала всі аспекти життя у державі, що формувалася. В цей період кримінально-правова система Київської Русі відчула вплив візантійського права, де не було чіткого розділення між світською та церковною владою. Але найбільш значущою зміною для суспільства та права Київської Русі стало прийняття християнства з Греції і зміна релігійного світогляду від язичництва до православ'я [50, с. 360].

Норми про наругу над могилами та з тілами померлих були вперше введені у «Руській Правді», яка служила основним джерелом для врегулювання правових, соціальних та економічних відносин в Київській Русі. Цей документ представляв собою зібрання правил, які поєднували в собі місцеві звичаї, традиції населення та аспекти візантійського права. Реальне використання цих правил відійшло від чистої візантійської доктрини, але це зіграло ключову роль в розвитку права та спонукало до формування нових правових концепцій. «Руська Правда» згодом включила закони проти таких злочинів, як неповага до мертвих та руйнування хрестів, що мало коріння в візантійському праві. Це було оформлено в статті 9 Статуту князя Володимира, що стосувалася злочинів проти церкви. Вони включали не тільки релігійний аспект, а й порушення права власності.

У згаданій нормі не конкретизовано, що саме вважається діями «опоганення мертвих» та «порубання хрестів», тому важко надати точний кримінально-правовий опис цих дій. Схоже, що така неоднозначність виникла тому, що «Руська Правда» була першою спробою узагальнити та систематизувати наявні звичаї, охоплюючи різноманітні аспекти права того часу, і не всі злочини були детально

роз'яснені. На думку ще дореволюційних вчених-правників, під людьми, які «опоганювали мертвих і руйнували хрести», напевно, мали на увазі тих, хто забирав одягу або інші речі з тіл померлих та нищив або пошкоджував хрести на могилах [50, с. 372].

У ХХ столітті на території Київської Русі злочин вважався дією, що завдає шкоди іншій особі, як у фізичному, так і в матеріальному чи моральному аспектах. Згодом, у XI–XIII століттях, розуміння злочину розширилося, включаючи не лише пряму шкоду людині, але й порушення законів, атаки на духовну чи князівську владу, а також дії, що порушували громадський порядок. У ті часи злочини називали «образами» чи «гріхами», і на їх визначення впливали як законодавчі акти князів, так і християнські норми [104, с. 105].

Після втрати Київською Руссю політичної незалежності українські землі увійшли до складу Литовського князівства, основним законодавчим актом якого, був Литовський Статут у редакціях 1529, 1566, 1588 років [207, с. 3].

Протягом кількох століть Литовський Статут був основним збірником права в Україні, навіть у тій частині, яка була приєднана до Польщі. Був головним джерелом українського права на Гетьманській Україні і становив основне джерело кодексу «Права, по которым судится Малороссийский народ». На Правобережній Україні Литовський Статут діяв аж до скасування указом царя Миколи Першого 25 червня 1840 року. Деякі закономірності Литовського Статуту були внесені до збірника законів Російської імперії і зберегли законну силу в Чернігівській і Полтавській губерніях аж до 1917 року [207, с. 3].

Всі три редакції Литовського Статуту були написані тодішньою «руською» канцелярською мовою, що була сумішшю церковно-слов'янської, української та білоруської мов. Дві перші редакції появилися в рукописній формі, а третя – надрукована у Вільні [59, с. 1303].

Тут треба зазначити, що стаття, яка б передбачала покарання за грабіж мертвих тіл, прямо не була закріплена у зазначеному

вище джерелі права, проте існувала норма, згідно з якою накладалися санкції на осіб, які вчинили церковну крадіжку. Для з'ясування обставин, що стосуються питання чи вважалося грабіж тіл померлих та місць їхнього поховання таким діянням, вважаємо за необхідне проаналізувати статті, що регулюють відповідальність за вчинення такого злочину, які містяться у нормативних актах, які пішли від Литовських статутів.

Відображення позиції щодо осквернення могил у Польсько-Литовському князівстві знайшла, зокрема, у Статуті Казімежа III від 25 квітня 1367 року щодо євреїв Львова та руських земель, який багато в чому повторює каліський привілей Болеслава Побожного від 16 серпня 1264 року [243, с. 623–624] було зазначено: «Хто оскверняє кладовища чи єврейські могили, *juxta consuetudinem terrae* [за звичаєм землі] має бути покараний, а його речі мають бути конфісковані» [149, с. 383].

Звільнення від польсько-шляхетського панування українських земель і подальший розвиток феодальних відносин вимагали значних змін в українському законодавстві, зокрема його систематизації та кодифікації з урахуванням інтересів козацької верхівки. Козацька старшина прагнула легалізувати свої привілеї, включно з правом на кріпацтво своїх селян та підконтрольного козацтва. Царська влада, погоджуючись на створення кодифікованого українського права, мала на меті його гармонізацію з російським законодавством, що відстоювало інтереси правлячого класу. Це було відображено у царському указі від 28 серпня (9 вересня) 1728 року, який став відомим як «Рішучі пункти гетьману Данилу Апостолу» [189, с. 623–634]. З числа козацької старшини була утворена спеціальна кодифікаційна комісія, яка у 1743 р. закінчила роботу над проектом збірника законів, що одержав назву «Права, за якими судиться малоросійський народ» [232].

Глава XXIV цього нормативного акту присвячена злочинам злодійства та карам на злодіїв. Значну частину матеріалу Комісія запозичила з Литовського Статуту, який з погляду свого змісту